

Μεθοδολογία Ποιοτικής Έρευνας

Ποιοτικές προσεγγίσεις στην έρευνα για την εργασία:

Ερευνητικός σχεδιασμός και ανάλυση ποιοτικών δεδομένων

Γιώργος Τσιώλης

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα:

«Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση»

Πράξη:

«Διεύρυνση της Λειτουργίας και των Δράσεων του Παρατηρητηρίου Κοινωνικών και Οικονομικών Εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας (ΙΝΕ) της ΓΣΕΕ» MIS 5000996

Πακέτο Εργασίας 7:

«Κύκλος Διαδικτυακών Θεματικών Εργαστηρίων (Online Workshops)»

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ
Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Εμμανουήλ Μπενάκη 71 Α, 106 81, Αθήνα
Τηλ: 210 3327710 • Fax: 210 3304452
www.ineobservatory.gr • www.inegsee.gr

Συγγραφέας:
Γιώργος Τσιώλης

Σχεδιασμός - σελιδοποίηση:
Γιάννης Γιαννακόπουλος

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι του συγγραφέα και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή μετάφραση όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη. Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.

ISSN: 2732-9879
ISBN: 978-618-5668-12-9
Copyright © INE ΓΣΕΕ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

06

**ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ
ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ**

07

**ΣΥΝΤΟΜΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ
ΕΙΣΗΓΗΤΗ**

08

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

09

**1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΛΟΓΙΚΗ ΤΗΣ
ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ**

11

**1.1 ΟΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΡΧΕΣ
ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ**

13

**1.2 ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ**

14

**1.3 ΔΙΑΚΡΙΤΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΠΛΑΙΣΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ**

16

**1.4 ΤΥΠΟΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ
ΕΡΩΤΗΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ**

18

**1.5 ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ
ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ**

19

2. ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

21

2.1 ΤΡΟΠΟΙ ΕΜΠΛΟΚΗΣ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ: ΠΑΡΑΓΩΓΗ, ΕΠΑΓΩΓΗ, ΑΠΑΓΩΓΗ

22

2.2 ΟΛΙΣΤΙΚΗ Η ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

23

2.3 ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΑ ΕΠΙΠΕΔΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ: ΠΕΡΙΧΟΜΕΝΟ - ΔΟΜΗ - ΠΛΑΙΣΙΟ

25

2.4 Η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΟΙΟΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

28

3. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΟΛΟΜΕΛΕΙΑ

33

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ

Το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ, στο πλαίσιο της Πράξης με τίτλο «Διεύρυνση της λειτουργίας και των δράσεων του Παρατηρητηρίου Κοινωνικών και Οικονομικών εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας (ΙΝΕ) της ΓΣΕΕ» και του Υποέργου 1 «Διεύρυνση της λειτουργίας και των δράσεων του Παρατηρητηρίου Κοινωνικών και Οικονομικών εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας (ΙΝΕ) της ΓΣΕΕ», οργανώνει **«Κύκλο διαδικτυακών θεματικών εργαστηρίων» (Online Workshops)**. Τα υπό διαπραγμάτευση ζητήματα αφορούν (μακρο ή μικρο) οικονομικά, κοινωνικά, εργασιακά και εκπαιδευτικά θέματα κομβικού ενδιαφέροντος για τον κόσμο της μισθωτής εργασίας και το σύνολο του εργατικού δυναμικού, τα οποία εμπίπτουν στην επιστημονική και ερευνητική εστίαση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

Το Διαδικτυακό Θεματικό Εργαστήριο με τίτλο «Μεθοδολογία Ποιοτικής Έρευνας - Ποιοτικές προσεγγίσεις στην έρευνα για την εργασία: Ερευνητικός σχεδιασμός και ανάλυση ποιοτικών δεδομένων» υλοποιήθηκε στις 23/02/2022. Εισηγητής του εργαστηρίου ήταν ο κύριος Γιώργος Τσιώλης, Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης με γνωστικό αντικείμενο «Μεθοδολογία Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες – Μέθοδοι Ποιοτικής Έρευνας». Το θεματικό εργαστήριο βασίστηκε στην παρουσίαση εισήγησης, την οποία ακολούθησε ανταλλαγή απόψεων και σύνθεση προβληματισμών σε επίπεδο ολομέλειας. Η εισήγηση, καθώς επίσης οι προβληματισμοί και τα συμπεράσματα του διαδικτυακού θεματικού εργαστηρίου, αποτυπώθηκαν στο παρόν Ηλεκτρονικό Ενημερωτικό Δελτίο.

Ο Υπεύθυνος της Πράξης

Χρήστος Γούλας, PhD
Γενικός Διευθυντής ΙΝΕ ΓΣΕΕ

ΣΥΝΤΟΜΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΙΣΗΓΗΤΗ

Ο Γιώργος Τσιώλης είναι Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης με γνωστικό αντικείμενο «Μεθοδολογία Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες - Μέθοδοι Ποιοτικής Έρευνας» και από τον Σεπτέμβριο του 2020 Πρόεδρος του Τμήματος. Σπούδασε στο Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών του ιδίου Πανεπιστημίου και συνέχισε τις σπουδές του στη Γερμανία και τη Δανία. Έλαβε το διδακτορικό του δίπλωμα από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης το 2002 και στη συνέχεια δίδαξε στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου (2002-2007). Στο Πανεπιστήμιο Κρήτης (Τμήμα Κοινωνιολογίας), στο δυναμικό του οποίου ανήκει από το 2007 διδάσκει μαθήματα σχετικά με τη Μεθοδολογία της Κοινωνικής Έρευνας, την Ποιοτική Έρευνα, τη Βιογραφική Αφηγηματική Προσέγγιση και την Κοινωνιολογία της Εργασίας. Κατά τα εαρινά εξάμηνα 2011 και 2018 εργάστηκε ως επισκέπτης ερευνητής στα Πανεπιστήμια της Φρανκφούρτης και της Βιέννης αντίστοιχα. Έχει δημοσιεύσει άρθρα σε ελληνικά και ξενόγλωσσα περιοδικά. Έχει επιμεληθεί συλλογικούς τόμους και έχει συγγράψει βιβλία σχετικά με τον σχεδιασμό ποιοτικών ερευνών, την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων και τη βιογραφική αφηγηματική έρευνα. Έχει πλούσια ερευνητική εμπειρία και είναι επιστημονικός υπεύθυνος του αποθετηρίου του Πανεπιστημίου Κρήτης στην Ελληνική Ερευνητική Υποδομή για τα Κοινωνικά Δεδομένα (SoDaNet).

Είναι ιδρυτικό μέλος της Ένωσης Προφορικής Ιστορίας (ΕΠΙ), στην οποία από το 2018 έως το 2021 (Ιούνιος) διατέλεσε Αντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου. Είναι, επίσης, εκλεγμένο μέλος του Επιστημονικού Συμβουλίου της Research Committee 38 "Biography and Society" της International Sociological Association (ISA).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ποιοτική κοινωνική έρευνα επιδιώκει να κατανοήσει σε βάθος τα κοινωνικά φαινόμενα, εξετάζοντάς τα μέσα από την οπτική των ανθρώπων που τα ζουν και τα κατασκευάζουν με τις πράξεις τους. Η ποιοτική έρευνα διαφοροποιείται από την ποσοτική καθώς διέπεται από μια ιδιαίτερη λογική, που προσδιορίζει τον τύπο των ερευνητικών ερωτημάτων, τα βήματα του ερευνητικού σχεδιασμού και τον τρόπο συνάρθρωσής τους καθώς και τις μεθόδους παραγωγής και ανάλυσης των δεδομένων. Στην Πρώτη Ενότητα του ανά χείρας κειμένου θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τις θεμελιώδεις αρχές που διέπουν την ποιοτική έρευνα, τα χαρακτηριστικά της καθώς και τις διαφορετικές επιστημολογικές πλαισιώσεις των ποιοτικών ερευνητικών εγχειρημάτων. Εν συνέχεια παρουσιάζονται οι τύποι ερευνητικών ερωτημάτων που δύνανται να απαντηθούν μέσω μιας ποιοτικής μελέτης καθώς και τα βήματα του ερευνητικού σχεδιασμού μιας έρευνας που υιοθετεί την ποιοτική προσέγγιση. Στη Δεύτερη Ενότητα θα μας απασχολήσουν διλήμματα που έχει να αντιμετωπίσει ο ερευνητής κατά την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων και θα παρουσιαστεί αδρομερώς η διαδικασία της θεματικής ανάλυσης. Στο τέλος του κειμένου παρατίθενται ενδιαφέροντα ζητήματα, τα οποία ανέκυψαν κατά τη διάρκεια της συζήτησης που ακολούθησε την εισήγηση, η οποία πραγματοποιήθηκε στον «Κύκλο διαδικτυακών θεματικών εργαστηρίων» και διοργανώθηκε από το ΙΝΕ ΓΣΕΕ με ομιλητή τον γράφοντα στις 23 Φεβρουαρίου 2022.

1.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΛΟΓΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στην κοινωνική εμπειρική έρευνα έχει επικρατήσει να αναφερόμαστε σε δύο διακριτές μεταξύ τους προσεγγίσεις: την «ποσοτική» και την «ποιοτική». Η διάκριση των δύο προσεγγίσεων δεν είναι «τεχνικού» χαρακτήρα, αλλά εδράζεται κατά κύριο λόγο στις διαφορετικές λογικές που διέπουν την ερευνητική διαδικασία ήδη από το στάδιο της ερωτηματοθεσίας και του σχεδιασμού, έως την παραγωγή και την ανάλυση των δεδομένων καθώς και τους τρόπους δόμησης πειστικών εξηγήσεων (Τσιώλης, 2014· Τσιώλης, 2020).

1.1 ΟΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Οι ερευνητές, που υιοθετούν την ποιοτική προσέγγιση, θέτουν στο επίκεντρο τις έννοιες του *νοήματος*, της *εμπειρίας*, της *διάδρασης*, της *κατανόησης* και της *ερμηνείας*. Ενστερνίζονται, δε, ένα σύνολο κοινών παραδοχών τις οποίες θα περιγράψουμε συνοπτικά στη συνέχεια¹.

Σύμφωνα με τους εκπροσώπους της ποιοτικής έρευνας τα φαινόμενα της κοινωνικής ζωής δεν είναι σταθερά και αναλλοίωτα ούτε κείνται «εκεί έξω», ανεξάρτητα από τα δρώντα υποκείμενα. Τα κοινωνικά φαινόμενα συνιστούν ένα διαρκές επίτευγμα των ανθρώπων· εξαρτώνται από τους τρόπους με τους οποίους τα ορίζουν, τα βιώνουν και τα κατασκευάζουν στις καθημερινές τους διαδράσεις². Ως συνέπεια της παραπάνω θεώρησης, ο κοινωνικός ερευνητής προσεγγίζει τα ερευνώμενα φαινόμενα, μελετώντας τα «*εκ των ένδον*»· μέσα δηλαδή από την οπτική, τις εμπειρίες και τις ιστορίες των συμμετεχόντων σε αυτά υποκειμένων. Οι δε δικές του ερμηνείες, περιγραφές, κατηγοριοποιήσεις βασίζονται στην επεξεργασία των τρόπων με τους οποίους οι άνθρωποι, στην καθημερινή τους ζωή και στα συγκεκριμένα πλαίσια της δράσης τους, νοηματοδοτούν το εξεταζόμενο φαινόμενο.

Όπως γράψαμε παραπάνω, η κοινωνική πραγματικότητα αποτελεί ένα διαρκές επίτευγμα των ανθρώπων. Οι άνθρωποι, όμως, κατέχουν διαφορετικές θέσεις, ρόλους αλλά και ισχύ μέσα σε ένα κοινωνικό πεδίο. Κατά συνέπεια, έχουν διαφορετικά συμφέροντα, βλέπουν από άλλη οπτική γωνία τα πράγματα και πράττουν με διαφορετικό τρόπο. Ακόμη και όταν συμπράττουν οι άνθρωποι σε μια κοινή δραστηριότητα, μπορεί εξαιτίας της διαφορετικής τους θέσης και οπτικής, να της αποδίδουν διαφορετική σημασία ή να τη βιώνουν με διαφορετικό τρόπο. Επομένως, ο ερευνητής που ενστερνίζεται αυτήν την άποψη, οφείλει να προσεγγίσει ερευνητικά το εξεταζόμενο φαινόμενο με τρόπους που θα συλλαμβάνουν την *πολυσημία* του και τις *πολλαπλές οπτικές* που υπάρχουν σε σχέση με αυτό.

Οι εκπρόσωποι της ποιοτικής έρευνας θεωρούν πως η κοινωνική πραγματικότητα έχει μια δυναμική διάσταση. Τα κοινωνικά φαινόμενα μεταβάλλονται μέσα στον χρόνο και καθορίζονται πάντοτε από το ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου τοποθετούνται. Κατά συνέπεια, ο ερευνητής της ποιοτικής προσέγγισης επιλέγει μεθόδους που επιτρέπουν τη σύλληψη των κοινωνικών φαινομένων στη *δυναμική* τους διάσταση και αντιμετωπίζουν με ευαισθησία το πλαίσιο εντός του οποίου παράγονται τα δεδομένα και οι ενδεχόμενες μεταβολές του. Οφείλει, επίσης, να

1. Βλ. και Τσιώλης (2014: 25-44).

2. «Διάδραση καλείται η αμοιβαίως προσαρμοσμένη δράση. Οι άνθρωποι σε όλες τις καθημερινές τους σχέσεις και επαφές κάνουν κάτι, αναμένοντας ότι αυτό που κάνουν θα κατανοηθεί με έναν συγκεκριμένο τρόπο από τον «άλλον» (τον συμμετέχοντα στη διάδραση) και θα προκαλέσει τη δική του αντίδραση. Όταν, για παράδειγμα, χαιρετώ κάποιον στον δρόμο κουνώντας το κεφάλι προς τα κάτω και σηκώνοντας το δεξί μου χέρι, αναμένω ότι το νεύμα μου αυτό θα κατανοηθεί από τον απέναντί μου ως χαιρετισμός, τον οποίο θα ανταποδώσει. Το ίδιο συμβαίνει και με εκείνον: αναμένει ότι θα κατανοήσω την δική του επακόλουθη κίνηση ως αντιχαιρετισμό κ.ο.κ. Οι κοινωνικές διαδράσεις είναι βασικό συστατικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής». (Τσιώλης 2020: 611-612).

είναι έτοιμος να μεταβάλει στοιχεία του ερευνητικού του σχεδίου, είτε όταν κατά την επιτόπια έρευνα συναντήσει διαστάσεις και πτυχές του φαινομένου που δεν είχε προϋπολογίσει είτε όταν οι μεταβολές του ερευνητικού του πλαισίου είναι σημαντικές.

1.2 ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η ποιοτική κοινωνική έρευνα αποτελεί ένα ευρύ πεδίο ερευνητικών εγχειρημάτων, που αποσκοπούν με αυστηρό, συστηματικό, μεθοδολογικά τεκμηριωμένο τρόπο να περιγράψουν και να κατανοήσουν σε βάθος την κοινωνική πραγματικότητα. Τα εγχειρήματα αυτά διακρίνονται μεταξύ τους καθώς ακολουθούν διαφορετικές στρατηγικές και μεθόδους. Παρά την ποικιλία των στρατηγικών και των μεθόδων της ποιοτικής έρευνας, μπορούμε σχηματικά να αναφέρουμε μια σειρά από στοιχεία που προσδιορίζουν την ιδιαίτερη λογική που διέπει την ποιοτική προσέγγιση (Τσιώλης, 2014 :45-47). Αυτά είναι τα εξής:

A. Οι ερευνητές της ποιοτικής έρευνας μελετούν τα κοινωνικά φαινόμενα μέσα από την οπτική των δρώντων και εμπλεκόμενων υποκειμένων, διεισδύοντας στα δικά τους νοηματικά πλαίσια αναφοράς. Υιοθετούν μια ολιστική προσέγγιση των φαινομένων, τα οποία εξετάζουν ενταγμένα εντός των ιστορικών, κοινωνικών και πολιτισμικών πλαισίων στα οποία ανήκουν. Επίσης, μελετούν τα κοινωνικά φαινόμενα στην πολυπλοκότητά τους και εστιάζουν στη διαφοροποίηση (ποικιλία) της κοινωνικής ζωής.

B. Οι ερευνητές της ποιοτικής έρευνας υιοθετούν ευέλικτα ερευνητικά σχέδια, τα οποία επαναπροσδιορίζονται κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας και βάσει ευρημάτων που προκύπτουν ήδη από τα αρχικά στάδια της έρευνας. Πραγματοποιούν την έρευνά του στον «πραγματικό» κόσμο (και όχι σε πειραματικά περιβάλλοντα), χρησιμοποιώντας μεθόδους παράγωγής δεδομένων, οι οποίες προσομοιάζουν σε καθημερινές πρακτικές. Τέλος, δεν επιδιώκουν να ελέγξουν (να επιβεβαιώσουν ή διαψεύσουν) προδιατυπωμένες υποθέσεις αλλά να ανακαλύψουν νέες πτυχές του εξεταζόμενου φαινομένου.

Γ. Οι ερευνητές της ποιοτικής έρευνας αξιοποιούν μεθόδους παραγωγής δεδομένων που είναι ευέλικτες και αντιμετωπίζουν με ευαισθησία το πλαίσιο εντός του οποίου παράγονται τα δεδομένα. Αξιοποιούν μεθόδους που εγκαθιδρύουν κατά κανόνα στενές επικοινωνιακές σχέσεις μεταξύ του ερευνητή και των συμμετεχόντων στην έρευνα. Τέτοιες μέθοδοι είναι τα διαφορετικά είδη της παρατήρησης, της συνέντευξης, οι ομάδες εστίασης, οι βιογραφικές αφηγήσεις καθώς και η συλλογή και ανάλυση τεκμηρίων (φωτογραφιών, ημερολογίων, επιστολών, δημόσιων εγγράφων, φιλμ, δημοσιευμάτων στον Τύπο, καταγραφών και διάλογων σε ομάδες κοινωνικής δικτύωσης, κ.λπ.).

Δ. Οι ερευνητές της ποιοτικής έρευνας αξιοποιούν μεθόδους και διαδικασίες ανάλυσης, που λαμβάνουν σοβαρά υπόψη την περιπλοκότητα, τη λεπτομέρεια και το πλαίσιο παραγωγής των δεδομένων. Επίσης, αξιοποιούν μεθόδους που παρέχουν τη δυνατότητα σχηματισμού θεωρητικών κατηγοριών, οι οποίες θεμελιώνονται στα εμπειρικά δεδομένα. Αποφεύγουν, δε, την υπαγωγή των δεδομένων σε ένα προκαθορισμένο σύστημα ταξινόμησης και εννοιών.

1.3 ΔΙΑΚΡΙΤΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΛΑΙΣΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Τα εγχειρήματα των ερευνητών, που υιοθετούν την ποιοτική έρευνα, μπορούν να ενταχθούν σε διακριτά επιστημολογικά πλαίσια με ανάλογες συνέπειες τόσο ως προς τη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων όσο και ως προς την επεξεργασία και ανάλυση των δεδομένων. Η Willig (2015: 59-77), διακρίνει μεταξύ των παρακάτω τριών επιστημολογικών προσεγγίσεων: του ρεαλισμού, της φαινομενολογίας και του κοινωνικού κονστρουξιονισμού.

Στην προσέγγιση του *ρεαλισμού* ο ερευνητής επιδιώκει να αποκτήσει μια *ακριβή εικόνα (όψεων) του κοινωνικού κόσμου*. Η γνώση αιχμαλωτίζει και αντανακλά με όσο το δυνατόν πιο αυθεντικό τρόπο αυτό που συμβαίνει στον πραγματικό κόσμο. Όπως γράφει η Willig (2015:61-62), “[η] προσέγγιση του ρεαλισμού βασίζεται στην υπόθεση ότι *ο κόσμος και όσα συμβαίνουν σε αυτόν, τα πώς και τα γιατί*, μπορούν να γίνουν κατανοητά, υπό τον όρο ότι ο ερευνητής έχει τις δεξιότητες που απαιτούνται για να αποκαλύψει τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα, τις κανονικότητες και τις δομές της εμπειρίας και της συμπεριφοράς που διέπουν την ύπαρξη των ανθρώπων». Η προσέγγιση του ρεαλισμού επιφυλάσσει στον ερευνητή τον ρόλο ενός ντεντέκτιβ.

Στη *φαινομενολογική* προσέγγιση στόχος μιας έρευνας είναι η παραγωγή γνώσης που αφορά την *υποκειμενική εμπειρία* των συμμετεχόντων σε αυτήν. Η φαινομενολογική έρευνα μελετά την ποιότητα και την υφή της εμπειρίας (συναισθήματα, σκέψεις και αντιλήψεις που συγκροτούν την εμπειρία), ως κάτι που υπάρχει στον κόσμο και στο οποίο ο ερευνητής μπορεί να αποκτήσει πρόσβαση. Δεν ασχολείται όμως με τα γεγονότα, «όπως αυτά συνέβησαν πραγματικά», ούτε με παράγοντες που προκαλούν αυτά τα γεγονότα, αλλά με το «πώς ο συμμετέχων στην έρευνα βίωσε ένα συμβάν». Όπως γράφει η Willig (2015:64), «[η] φαινομενολογική έρευνα ενδιαφέρεται περισσότερο για τον *βιωματικό κόσμο* του συμμετέχοντα παρά για τις ‘πραγματικές’ (υλικές, κοινωνικές ή ψυχολογικές) δομές από τις οποίες ενδεχομένως αναδύονται οι συγκεκριμένες εμπειρίες. Ο ερευνητής αναλαμβάνει τον ρόλο του ενσυναισθητικού ακροατή.

Στην προσέγγιση του *κοινωνικού κονστρουξιονισμού* η έρευνα εστιάζει στις διεργασίες της *κοινωνικής κατασκευής της ίδιας της «γνώσης»* και των τρόπων με τους οποίους οι άνθρωποι κατασκευάζουν εκδοχές της πραγματικότητας με τη χρήση της γλώσσας. Σύμφωνα με την Willig (2015:67-68), «...οι αναφορές συνιστούν παροχή πληροφοριών σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες χρησιμοποιούν τα κοινωνικά διαθέσιμα μέσα για να μιλήσουν για ‘κάτι’ και τις συνέπειες που έχει ο τρόπος τους για όσους επηρεάζονται από αυτές τις γλωσσικές κατασκευές, δηλαδή

για όσους τοποθετούνται σε συγκεκριμένες θέσεις μέσω αυτών των κατασκευών». Ο ρόλος του ερευνητή μοιάζει περισσότερο με εκείνον του αρχιτέκτονα, που εξετάζει ένα φαινόμενο για να διαπιστώσει πώς έχει κατασκευαστεί και από τι πόρους και υλικά.

1.4 ΤΥΠΟΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Κάθε ερευνητικό εγχείρημα αποτελεί μια συστηματική και μεθοδολογικά ελεγχόμενη προσπάθεια, για να απαντηθούν ερωτήματα σχετικά με όψεις της κοινωνικής ζωής. Εξαιτίας της διερευνητικής φύσης της ποιοτικής προσέγγισης αλλά και της ανάγκης να συγκροτηθεί το εξεταζόμενο αντικείμενο σε συνάρτηση με την έρευνα στο πεδίο, τα ερωτήματα είναι στην αρχή αρκετά γενικά και συγκεκριμενοποιούνται καθώς προχωρά η ερευνητική διαδικασία. Η απαραίτητη γνωστική προεργασία αποτελεί το υπόβαθρο, για να διατυπωθούν τα αρχικά ερευνητικά ερωτήματα. Καθώς η κατανόηση του εξεταζόμενου φαινομένου αυξάνει κατά τη διάρκεια της έρευνας, τα ερωτήματα μπορούν να αλλάζουν για να ανταποκριθούν στην κατανόηση αυτή (Creswell, 2016).

Για να διατυπώσει ο ερευνητής με τον ενδεδειγμένο τρόπο ερευνητικά ερωτήματα μιας ποιοτικής μελέτης, είναι σημαντικό να γνωρίζει τους τύπους των ερωτημάτων που ενδείκνυνται να διερευνηθούν με μεθόδους της ποιοτικής προσέγγισης. Θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια ενδεικτικά πεδία διερεύνησης, που μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο πραγμάτευσης μιας ποιοτικής μελέτης, καθώς και σχετικά παραδείγματα:

Τρόποι ορισμού, ερμηνείας και νοηματοδότησης πτυχών του κοινωνικού κόσμου (αντιλήψεις, απόψεις).

- *Παράδειγμα: Πώς οι εργαζόμενοι σε διαφημιστικές εταιρίες ορίζουν τη «δημιουργική εργασία»;*

Τρόποι βίωσης συγκεκριμένων καταστάσεων και διαδικασιών.

- *Παράδειγμα: Πώς οι επισφαλώς εργαζόμενοι βιώνουν τη συχνή αλλαγή περιβαλλόντων εργασίας;*

Τρόποι δράσης (προσανατολισμοί, κίνητρα, υπολογισμοί, στρατηγικές).

- *Παράδειγμα: Τι είδους στρατηγικές υιοθετούν οι άνεργοι για να επανενταχθούν στην εργασία;*

Τρόποι συγκρότησης ταυτοτήτων και κατανόησης του εαυτού;

- *Παράδειγμα: Πώς συγκροτείται η επαγγελματική ταυτότητα του επαγγελματικού συμβούλου;*

Διαντιδράσεις και πρακτικές εντός τυπικών περιστάσεων ή οργανωμένων πλαισίων.

- *Παράδειγμα: Με ποιους τρόπους λαμβάνει χώρα η συμβουλευτική απασχόλησης στο πλαίσιο της εξεταστικής συμβουλευτικής των Κέντρων Προώθησης Απασχόλησης του ΟΑΕΔ;*

Κοινωνικές και πολιτισμικές πρακτικές.

- Παράδειγμα: Πώς οργανώνονται πρακτικές αλληλεγγύης στο πλαίσιο μιας πολυήμερης απεργίας;

Διαδικασίες και κώδικες επικοινωνίας.

- Παράδειγμα: Έχουν αναπτύξει οι εργαζόμενοι στο πεδίο της επαγγελματικής συμβουλευτικής έναν ειδικό κώδικα επικοινωνίας; Πώς μπορεί να περιγραφεί; Από ποιους λογοθετικούς πόρους αντλεί;

Τρόποι οργάνωσης και ρουτίνες της καθημερινής ζωής σε συγκεκριμένους κοινωνικούς χώρους.

- Παράδειγμα: Πώς οργανώνεται και δομείται η καθημερινότητα στον εργασιακό χώρο ενός τηλεφωνικού κέντρου;

Ατομικές και συλλογικές αφηγήσεις, ιστορίες ζωής, εγγραφές στη συλλογική μνήμη.

- Παράδειγμα: Πώς αφηγούνται οι εργαζόμενοι της [όνομα εταιρίας] τις αγωνιστικές κινητοποιήσεις του 20.. ;

Κυρίαρχοι λόγοι και αντι-λόγοι.

- Παράδειγμα: Πώς η νεοφιλελεύθερη ρητορική εντοπίζεται στον λόγο / στις συζητήσεις επισφαλώς εργαζομένων σχετικά με την εργασία στο δημόσιο;

1.5 ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Πολύ συχνά τίθεται το ερώτημα κατά πόσο μπορεί να υπάρξει ερευνητικός σχεδιασμός στην ποιοτική έρευνα. Στον βαθμό που η ποιοτική έρευνα αποτελεί μια ανοικτή, ευέλικτη και μετασχηματιζόμενη διαδικασία, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς πως δεν είναι δυνατός ή απαραίτητος ο ερευνητικός σχεδιασμός. Η άποψη αυτή είναι, ωστόσο, λανθασμένη. Ο ερευνητικός σχεδιασμός είναι δυνατός και απαραίτητος στην ποιοτική έρευνα και περιλαμβάνει τα ακόλουθα βήματα (Τσιώλης, 2014):

- Προσδιορισμό της ερευνητικής περιοχής και των στόχων της έρευνας.
- Βιβλιογραφική επισκόπηση.
- Επιλογή και επεξεργασία του θεωρητικού πλαισίου.
- Διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων.
- Επιλογή μεθόδου/ων παραγωγής δεδομένων.
- Προετοιμασία για την πρόσβαση στο πεδίο.
- Επιλογή στρατηγικής δειγματοληψίας.
- Διευθέτηση ενδεχόμενων δεοντολογικών ζητημάτων.
- Εκτίμηση πρακτικών ζητημάτων.
- Επιλογή των τρόπων ανάλυσης δεδομένων.
- Σκέψεις για το είδος της θεωρητικής μορφής την οποία θα λάβουν τα ευρήματα.
- Σκέψεις για τους τρόπους δημοσιοποίησης των ερευνητικών ευρημάτων.

2.

ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Ο ερευνητής της ποιοτικής προσέγγισης έχει κατά κανόνα να διαχειριστεί μεγάλο όγκο δεδομένων³, πολυσιχιδούς χαρακτήρα, ιδιαίτερος πυκνά και σύνθετα (εξαιτίας της μη εκ των προτέρων τυποποίησής τους), καθώς και οργανικά συνδεδεμένα με το πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται. Το έργο αυτό φαντάζει στην αρχή δύσκολο και το υλικό χασοκό. Η δε περιπλοκότητα αυξάνεται και λόγω του γεγονότος ότι στα ευέλικτα σχέδια της ποιοτικής έρευνας η διαδικασία ανάλυσης συμπορεύεται χρονικά με εκείνη της παραγωγής των δεδομένων, τροφοδοτώντας η μία την άλλη (Τσιώλης, 2014). Αυτό σημαίνει πρακτικά ότι, όταν ο ερευνητής ξεκινά να επεξεργάζεται τα εμπειρικά του δεδομένα, δεν έχει στη διάθεσή του το σύνολο του υλικού, όπως συμβαίνει κατά κόρον στις ποσοτικές έρευνες, ούτε γνωρίζει πότε θα ολοκληρωθεί η διαδικασία παραγωγής δεδομένων. Στη συνέχεια θα αναδείξουμε μια σειρά από διλήμματα με τα οποία έρχεται αντιμέτωπος ο ερευνητής κατά το στάδιο της ανάλυσης και θα σκιαγραφήσουμε τις εναλλακτικές δυνατότητες που διαθέτει (βλ. και Τσιώλης, 2016).

3. Συχνά συναντάμε την παρανόηση ότι σε μια ποιοτική έρευνα έχουμε να διαχειριστούμε λιγότερα δεδομένα από όσα σε μια ποσοτική έρευνα. Η παρανόηση αυτή οφείλεται στην εσφαλμένη ταύτιση του όγκου των δεδομένων με τον αριθμό των περιπτώσεων. Ενώ στις ποιοτικές έρευνες παράγεται κατά κανόνα μικρότερος αριθμός περιπτώσεων, αυτό δεν σημαίνει κατ' ανάγκη και μικρότερο όγκο δεδομένων. Και τούτο διότι η πυκνότητα και το εύρος των πληροφοριών που παράγονται με τη χρήση ποιοτικών μεθόδων είναι πολύ μεγαλύτερο. Η δε πολυπλοκότητα των ποιοτικών δεδομένων είναι, επίσης, μεγαλύτερη λόγω του μη δομημένου ή τυποποιημένου εκ των προτέρων χαρακτήρα τους. Είναι, για παράδειγμα, προφανές ότι μια ανοικτού τύπου συνέντευξη διάρκειας μίας ώρας περιλαμβάνει πολύ μεγαλύτερο όγκο πληροφοριών και στοιχείων από κάθε τυποποιημένο (κλειστού τύπου) ερωτηματολόγιο, όσο εκτενές και αν είναι αυτό (Τσιώλης, 2014: 99).

2.1 ΤΡΟΠΟΙ ΕΜΠΛΟΚΗΣ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ: ΠΑΡΑΓΩΓΗ, ΕΠΑΓΩΓΗ, ΑΠΑΓΩΓΗ

Ενα κομβικό ερώτημα, που καλείται να αντιμετωπίσει ο ερευνητής εν όψει της διαδικασίας ανάλυσης των δεδομένων του, αφορά στον τρόπο με τον οποίο εμπλέκεται η θεωρία στη διαδικασία αυτή. Ειδικότερα, αφορά στον τρόπο με το οποίο αξιοποιούνται κατά την αναλυτική διαδικασία θεωρητικές κατηγορίες και σχήματα, που προέρχονται από τη σχετική επιστημονική βιβλιογραφία. Ο ερευνητής διαθέτει τις εξής τρεις δυνατότητες για να τοποθετηθεί έναντι αυτού του ζητήματος:

A. Παραγωγική (deductive) διαδικασία ανάλυσης: η κωδικοποίηση / κατηγοριοποίηση καθοδηγείται από τη θεωρία (theory-driven data coding) και ακολουθείται η «από επάνω προς τα κάτω» (top-down) κατεύθυνση. Αυτό σημαίνει πως η διαδικασία κωδικοποίησης των δεδομένων λαμβάνει χώρα στη βάση μιας σειράς προεπιλεγμένων εννοιολογικών σχημάτων, κατηγοριών ή θεμάτων (ενός «βιβλίου κωδίκων», «codebook»), που λειτουργούν ως ταξινομητικές φόρμες για την οργάνωση των προς ανάλυση δεδομένων.

B. Επαγωγική (inductive) διαδικασία ανάλυσης: η διαδικασία κωδικοποίησης ξεκινά από τα δεδομένα και κινείται από «κάτω προς τα επάνω» (bottom-up). Οι ερευνητές/τριες προσεγγίζουν το ερευνητικό τους πεδίο παραβλέποντας τη σχετική βιβλιογραφία. Απαλλαγμένοι από θεωρητικούς προϊδεασμούς, μπορούν να κάνουν «θεωρητικά απροκατάληπτοι» τις εμπειρικές τους παρατηρήσεις και οι θεωρητικές κατηγορίες, που θα αναδυθούν (emerge), δεν θα είναι «μολυσμένες» από εννοιολογικές κατασκευές που προέρχονται από αλλότρια πεδία, αλλά θα ανταποκρίνονται στη λογική του εξεταζόμενου πεδίου και στα νοηματικά συστήματα των υποκειμένων που το κατοικούν (βλ. σχετικά Glaser & Strauss, 1967). Η άποψη αυτή είναι γνωσιοθεωρητικά προβληματική⁴

Γ. Απαγωγική (abductive) διαδικασία ανάλυσης: ο ερευνητής μπορεί να ξεκινήσει τη διαδικασία της κωδικοποίησης, έχοντας επισκοπήσει τη σχετική βιβλιογραφία και συγκροτήσει μια σειρά από εννοιολογικά σχήματα, κατηγορίες ή θέματα. Κατά την κωδικοποίηση, ωστόσο, στόχος του δεν είναι η ταξινόμηση των δεδομένων βάσει αυτού του συστήματος που θα παραμένει σταθερό αλλά ο μετασχηματισμός των σχημάτων αυτών ώστε να «εμπεδωθούν» στα δεδομένα και να αποδώσουν τις νέες παραμέτρους που θα αναδείξει η ανάλυση.

4. Για μια κριτική της θεώρησης του «απλοϊκού» επαγωγισμού βλ. Τσιώλης (2014).

2.2 ΟΛΙΣΤΙΚΗ Η ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Ο ερευνητής οφείλει να επιλέξει τη στρατηγική που θα υιοθετήσει για να διαχειριστεί και να επεξεργαστεί καθεμιά από τις περιπτώσεις που περιλαμβάνονται στο υλικό του. Σχηματοποιώντας, θα λέγαμε ότι μπορεί να ακολουθήσει δύο εκδοχές⁵.

Στην πρώτη εκδοχή υιοθετείται η «ολιστική» προσέγγιση. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση κάθε περίπτωση αντιμετωπίζεται στο σύνολό της, στην πολυπλοκότητά της και ως αποκρυστάλλωση μιας δυναμικής διαδικασίας παραγωγής. Τα τμήματα του κειμένου αποκτούν τη σημασία τους μέσω της τοποθέτησής τους στο συνολικό πλαίσιο (αλληλουχία) της μορφής και σε σχέση με τους κανόνες δόμησής της. Ως εκ τούτου η ερμηνεία της περίπτωσης προϋποθέτει την κριτική ανακατασκευή των κανόνων δόμησής της και την αποκάλυψη του τρόπου αλληλοσυσχετισμού των μερών της. Η αρχή της ολιστικής ανακατασκευής βρίσκεται στον αντίποδα της λογικής της υπαγωγής (subsumption). Αποφεύγεται, δηλαδή, η αποκοπή των επιμέρους στοιχείων του κειμένου και η ερμηνεία τους μέσω της υπαγωγής τους σε ένα προκαθορισμένο σύστημα κατηγοριών και ταξινομήσεων. Αποφεύγεται, επίσης, ο κατακερματισμός της περίπτωσης βάσει μεταβλητών ή θεματικών.

Στη δεύτερη εκδοχή υιοθετείται μια *διατμηματική* (cross-sectional) λογική σύμφωνα με την οποία τα δεδομένα (κείμενα) των διαφορετικών περιπτώσεων τεμαχίζονται και τα επιμέρους τμήματα (αποσπάσματα) οργανώνονται με βάση ένα (εκ των προτέρων καθορισμένο ή σταδιακά διαμορφούμενο) κοινό σύστημα κωδίκων ή θεματικών αξόνων. Η εκδοχή αυτή υιοθετείται κατά κόρον στην κωδικοποίηση, που λαμβάνει χώρα σύμφωνα με τις αρχές της εμπειρικά θεμελιωμένης θεωρίας (Grounded Theory) και της θεματικής ανάλυσης. Έχει ασκηθεί, ωστόσο, η κριτική ότι ακολουθώντας αυτήν την πρακτική ο ερευνητής «θρυμματίζει» τα δεδομένα, διασπώντας την ενότητά τους με κίνδυνο την αποπληθισιοποίησή τους.

5. Βλ. και Mason (2011).

2.3 ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΑ ΕΠΙΠΕΔΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ: ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ-ΔΟΜΗ-ΠΛΑΙΣΙΟ

Ο ερευνητής θα κληθεί, επίσης, να αποφασίσει σε πιο επίπεδο στοχεύει η ανάλυσή του. Η Riessman (2008) κάνει λόγο για τρία είδη ή επίπεδα ανάλυσης : τη «θεματική ανάλυση», τη «δομική ανάλυση» και τη «διαλογική ανάλυση ή ανάλυση της επιτέλεσης». Τα εν λόγω είδη ή επίπεδα ανάλυσης δεν αποκλείουν το ένα το άλλο. Αποτελεί, δε, συνήθη πρακτική ο συνδυασμός στοιχείων από δύο ή και τα τρία είδη.

Στο πρώτο επίπεδο («θεματική ανάλυση»), η έμφαση δίνεται στα θέματα και το περιεχόμενο των λεχθέντων ή των γραφομένων. Ο ερευνητής εστιάζει πρωτίστως στο «τι» λέγεται, παρά στο «πώς», «σε ποιον», «με ποιο σκοπό».

Στο δομικό επίπεδο ο ερευνητής εστιάζει στον τρόπο οργάνωσης του περιεχομένου. Η έμφαση δίνεται στη σύνθεση των στοιχείων, στις μεταξύ τους συνδέσεις και στη συνεισφορά τους ως προς την κατασκευή της συνολικής δομής καθώς και την επίτευξη της λειτουργίας της. Διερευνά τις στρατηγικές που εφαρμόζει ο ομιλητής για να επιτύχει συγκεκριμένους επικοινωνιακούς στόχους. Εξετάζει, επίσης, ποιες είναι οι κοινωνικώς ενδεικνυόμενες μορφές εκφοράς του λόγου (π.χ. αφηγηματικές φόρμες) στα διαφορετικά κοινωνικά ή θεσμικά πλαίσια (όπως το σχολείο, το νοσοκομείο, το δικαστήριο). Παράλληλα με το δομικό επίπεδο ο ερευνητής εξετάζει και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της εκφοράς του λόγου (επιλογή συγκεκριμένων λέξεων ή φράσεων, προσώπου, χρόνου, φωνής, έγκλισης, κ.ά.).

Στη «διαλογική ανάλυση ή ανάλυση της επιτέλεσης» ο ερευνητής δίνει έμφαση στη διάδραση και την επικοινωνιακή ανταλλαγή μεταξύ ομιλητή και ακροατή/ών. Το ομιλιακό ενέργημα εκλαμβάνεται ως κάτι που παράγεται εντός μιας διαδραστικής (διαλογικής) σχέσης και ενέχει τον χαρακτήρα μιας επιτέλεσης (performance). Σε αυτό το επίπεδο ανάλυσης, ο αναλυτής λαμβάνει σοβαρά υπ' όψιν του τα στοιχεία του πλαισίου παραγωγής του λόγου, όπως είναι οι ιδιαίτερες περιστάσεις, η επίδραση του ερευνητή στο πεδίο, η ποιότητα της σχέσης ερευνητή – πληροφορητή, οι κοινωνικές προδιαγραφές και συμβάσεις του κοινωνικού χώρου. Ο φακός εστίασης μετακινείται από το «τι» και το «πώς» στο «ποιος», «πότε», «γιατί» («για ποιον σκοπό»). Σε αυτήν την εκδοχή ανάλυσης ο ερευνητής, ως ερωτών ή ακροατής και άρα εταίρος στη διαλογική διαδικασία διεξαγωγής μιας συνέντευξης, λογίζεται ως συμμετοχος στην παραγωγή του λόγου και κατ' επέκταση των δεδομένων που καλείται να αναλύσει. Θα πρέπει, κατά συνέπεια, να αναλύσει το κείμενο όχι μόνο ή κυρίως ως εμπριέχον τα λόγια του πληροφορητή αλλά ως το παράγωγο μιας σύνθετης διαδραστικής σχέσης

που λαμβάνει χώρα εντός συγκεκριμένου πλαισίου. Η δε μελέτη του πλαισίου δεν εστιάζει μόνο στο «τοπικό» (διαδραστικό) πλαίσιο παραγωγής του λόγου αλλά επεκτείνεται και περιλαμβάνει τα ευρύτερα ιστορικά, θεσμικά, λογοθετικά (discursive) πλαίσια από όπου αντλούνται νοήματα και πρότυπα.

2.4 Η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΟΙΟΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Με την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων, που έχουν παραχθεί στο πλαίσιο μιας εμπειρικής μελέτης (π.χ. μετεγγραμμένων κειμένων συνέντευξης), επιχειρείται η απόδοση νοήματος στα δεδομένα αυτά, προκειμένου να δοθεί απάντηση στα κεντρικά ερωτήματα της έρευνας. Υπάρχουν πολλές και διαφορετικές μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων, όπως η θεματική ανάλυση, η ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση, η αφηγηματική ανάλυση, η ανάλυση λόγου, η ανάλυση συνομιλίας και η ανάλυση σύμφωνα με τις αρχές της Εμπειρικά Θεμελιωμένης Θεωρίας, κ.ά. Ο ερευνητής καλείται να επιλέξει τη μέθοδο ανάλυσης, την οποία θα αξιοποιήσει, με βάση τη θεωρητική προσέγγιση που υιοθετεί, τον τύπο των ερευνητικών ερωτημάτων και το είδος του υλικού που έχει παραγάγει. Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε αδρομερώς τη θεματική ανάλυση, η οποία αποτελεί άλλωστε τη βάση για αρκετές άλλες προσεγγίσεις ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων.

Η *θεματική ανάλυση* (βλ. Braun και Clarke, 2012· Τσιώλης, 2018) συνίσταται στη συστηματική αναγνώριση, οργάνωση και κατανόηση επαναλαμβανόμενων μοτίβων νοήματος εντός ενός συνόλου δεδομένων. Ο ερευνητής μπορεί να ανιχνεύσει πολυάριθμα μοτίβα νοήματος εντός των δεδομένων του. Εστιάζει, ωστόσο, σε εκείνα που είναι σχετικά με το ζήτημα το οποίο μελετά και, ειδικότερα, σε εκείνα που είναι κατάλληλα για την απάντηση των ερευνητικών του ερωτημάτων.

Σύμφωνα με τον Τσιώλη (2018), η θεματική ανάλυση, σε δεδομένα που έχουν παραχθεί μέσω της μεθόδου της συνέντευξης, πραγματοποιείται σε πέντε βήματα τα οποία προσδιορίζονται ως εξής:

Βήμα 1ο: Μετεγγραφή της συνέντευξης

Ο ερευνητής οφείλει να μεταφέρει σε γραπτό κείμενο την ηχητικά καταγεγραμμένη συνομιλία του συνεντευκτή με τον πληροφορητή. Η διαδικασία αυτή ονομάζεται «μετεγγραφή» (transcription). Μετεγγραφή, συνεπώς, καλείται η μετατροπή σε γραπτό κείμενο των ηχογραφημένων ή βιντεοσκοπημένων λεκτικών διαδράσεων, σύμφωνα με καθορισμένους κανόνες σημειογραφίας (Τσιώλης, 2014). Υπάρχουν πολλά συστήματα σημειογραφίας που μπορεί να αξιοποιήσει ο ερευνητής. Η επιλογή ενός από τα συστήματα αυτά ή, ακόμη, και η δημιουργία ενός νέου εξαρτάται από το είδος της ανάλυσης που υιοθετείται από τον κάθε ερευνητή καθώς και τη στοχοθεσία της έρευνας (βλ. Τσιώλης, 2014· Willig, 2015). Για τη θεματική ανάλυση, που δίνει έμφαση κυρίως στο περιεχόμενο των λεχθέντων, αρκεί ένα πολύ απλό σύστημα σημειογραφίας, το οποίο θα πρέπει να αποτυπώνει πιστά τον προφορικό λόγο και μόνο κάποιες πολύ χαρακτηριστικές παραγλωσσικές εκδηλώσεις (π.χ. γέλιο, έντονος τονισμός, μεγάλες παύσεις).

Βήμα 2ο: Εξοικείωση με τα δεδομένα: εντοπισμός και συγκέντρωση των αποσπασμάτων που αντιστοιχούν σε κάθε ερευνητικό ερώτημα.

Διαβάζουμε προσεκτικά το υλικό μας (τα μετεγγραμμένα κείμενα των συνεντεύξεων), εξοικειωνόμαστε με αυτό, εντοπίζουμε και συγκεντρώνουμε εκείνα τα αποσπάσματα που μας παρέχουν πληροφορίες για κάθε ένα ερευνητικό ερώτημα.

Βήμα 3ο: Κωδικοποίηση

Πυρήνα της αναλυτικής διαδικασίας, σύμφωνα με τη θεματική ανάλυση, αποτελεί η *κωδικοποίηση*. Κωδικοποίηση καλείται η διαδικασία κατά την οποία ο ερευνητής αναγνωρίζει νόημα σε ένα συγκεκριμένο τμήμα των δεδομένων του και το αποδίδει με έναν εννοιολογικό προσδιορισμό, τον κωδικό. Η διαδικασία της κωδικοποίησης οφείλει να είναι συστηματική και οι κωδικοί περιεκτικοί.

Στη θεματική ανάλυση, και ειδικότερα κατά τη διαδικασία της κωδικοποίησης, σημαντικό ρόλο παίζουν ιδέες, κατηγορίες και σχήματα, που έχουν προκύψει από τη βιβλιογραφική επισκόπηση και είναι σχετικές με το ζήτημα που εξετάζεται. Ο ερευνητής δεν περιορίζεται στην απλή αντιστοίχιση κάποιων από τις κατηγορίες αυτές με τμήματα των δεδομένων του (όπως γίνεται κατά κόρον σε εκδοχές της Ανάλυσης Περιεχομένου). Οι κατηγορίες αυτές λειτουργούν ευρετικά: οξύνουν, δηλαδή, τη ματιά του ερευνητή, τον βοηθούν να στοχαστεί θεωρητικά, να αποκωδικοποιήσει το νόημα των εμπειρικών δεδομένων και να αναγνωρίσει, εντός αυτών, ενδιαφέρουσες πτυχές του φαινομένου που εξετάζει.

Βήμα 4ο: Η μετάβαση από τους κωδικούς στα θέματα

Επόμενο βήμα της αναλυτικής διαδικασίας αποτελεί η μετάβαση από τους «κωδικούς» στα «θέματα». Τα θέματα είναι εννοιολογικές κατασκευές πιο αφηρημένες και γενικές από τους κωδικούς. Προκύπτουν από την επεξεργασία, τη σύγκριση, τη συγχώνευση των κωδικών και αντιστοιχούν σε ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο νοήματος. Τα θέματα αποτελούν αυτόνομες εννοιολογικές οντότητες και μπορούν να λειτουργήσουν ως εκδοχές απάντησης στο ερευνητικό ερώτημα το οποίο εξετάζουμε. Σε αυτό το βήμα της αναλυτικής διαδικασίας ορίζονται τα θέματα και προσδιορίζεται το περιεχόμενό τους, με την ανάδειξη των ιδιοτήτων τους. Επιχειρείται, επίσης, η διαμόρφωση ενός θεματικού χάρτη, ο οποίος θα καταδεικνύει τις σχέσεις μεταξύ των θεμάτων καθώς και μεταξύ των θεμάτων και των ιδιοτήτων τους.

Βήμα 5ο: Έκθεση των ευρημάτων

Το κάθε θέμα παρουσιάζεται ξεχωριστά και αναδεικνύεται το περιεχόμενό του βάσει των ιδιαίτερων πτυχών που προέκυψαν κατά την ανάλυση των δεδομένων. Αναδεικνύονται, επίσης, ενδεχόμενες διαφοροποιήσεις ή διακυμάνσεις που χαρακτηρίζουν το κάθε θέμα. Στο στάδιο αυτό παρατίθενται αποσπάσματα από τα κείμενα των συνεντεύξεων, προκειμένου να τεκμηριωθούν τα ευρήματα και να φανεί με πειστικό τρόπο πώς αναδεικνύονται τα θέματα ή οι ιδιότητές τους.

Κατά την έκθεση των ευρημάτων θα πρέπει να καταδειχθεί και ο τρόπος με τον οποίο συνδέονται τα θέματα μεταξύ τους· να παρουσιαστεί και να συζητηθεί, δηλαδή, ο θεματικός χάρτης που προέκυψε από την ανάλυση.

3.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΟΛΟΜΕΛΕΙΑ

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης που ακολούθησε την εισήγηση, η οποία πραγματοποιήθηκε στον «Κύκλο διαδικτυακών θεματικών εργαστηρίων» και διοργανώθηκε από το ΙΝΕ ΓΣΕΕ με ομιλητή τον γράφοντα στις 23 Φεβρουαρίου 2022, αναπτύχθηκαν και συζητήθηκαν τα παρακάτω ενδιαφέροντα ζητήματα:

A. Στην ποιοτική έρευνα αξιοποιούμε κατά κόρον τα «ευέλδικτα» ερευνητικά σχέδια. Τι ακριβώς σημαίνει αυτό στην ερευνητική πράξη;

Το ευέλκτο ερευνητικό σχέδιο χαρακτηρίζεται από το ότι δύναται να επαναπροσδιορίζεται σε όλες του τις πτυχές κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας και βάσει ερευνητικών ευρημάτων που προκύπτουν ήδη από τα αρχικά στάδια της έρευνας. Η θεωρητική επεξεργασία και η εμπειρική διερεύνηση δεν διαχωρίζονται ως δύο διακριτά στάδια του ερευνητικού έργου, αλλά διαπλέκονται διαλεκτικά τροφοδοτώντας η μία την άλλη. Κατά συνέπεια, η ερευνητική διαδικασία κατανοείται ως ένας συνεχής «διάλογος» μεταξύ ενός μετασχηματιζόμενου συστήματος θεωρητικών κατηγοριών και υποθέσεων από τη μια, και της παραγωγής και επεξεργασίας των εμπειρικών δεδομένων από την άλλη. Η εν λόγω κίνηση είναι σπειροειδής, αφού μέσω της διαλεκτικής αυτής σχέσης κατακτούνται σταδιακά ολοένα και υψηλότερα επίπεδα θεωρητικής αφάιρεσης και διαφοροποίησης.

Κεντρικές αρχές που διαπερνούν τον τρόπο που εξελίσσεται η ερευνητική διαδικασία είναι εκείνες της ευελιξίας και της αλληλεπίδρασης: τα διαφορετικά τμήματα της έρευνας (διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων, παραγωγή δεδομένων, ανάλυση δεδομένων, δειγματοληψία, εννοιολόγηση και θεωρητική επεξεργασία) δεν αποτελούν διακριτά μεταξύ τους στάδια, που εξελίσσονται διαδοχικά το ένα μετά το άλλο. Είναι αλληλεξαρτώμενες διαδικασίες που τροφοδοτεί η μία την άλλη. Συνεπώς, η συγκεκριμενοποίηση των ερωτημάτων της έρευνας, η επιλογή των περιπτώσεων και η ανάπτυξη των εννοιολογικών κατηγοριών και υποθέσεων δεν αποφασίζεται αμετάκλητα από την αρχή, αλλά προσδιορίζεται και επαναπροσδιορίζεται στην πορεία της έρευνας. Η επεξεργασία του υλικού εμπνέεται από τις θεωρητικές προκατανοήσεις του αναλυτή, αλλά και τις μετασχηματίζει. Επίσης, καθοδηγεί την επιλογή των επόμενων περιπτώσεων στη βάση θεωρητικών κριτηρίων, τα οποία προκύπτουν σταδιακά από την ανάλυση του εμπειρικού υλικού που έχει συλλεχθεί έως εκείνη τη στιγμή. Η συλλογή νέων περιπτώσεων τερματίζεται, όταν επέλθει ο θεωρητικός κορεσμός, όταν δηλαδή οι πρόσθετες περιπτώσεις παύουν να εμπλουτίζουν τις υπάρχουσες εννοιολογικές κατηγορίες.

B. Πώς επιλέγονται οι περιπτώσεις στην ποιοτική έρευνα; Υπάρχουν συστηματικές στρατηγικές δειγματοληψίας; Πότε θεωρούμε ότι ο αριθμός των περιπτώσεων μας είναι επαρκής;

Στόχος της ποιοτικής έρευνας είναι η πολύπλευρη και σε βάθος κατανόηση του εξεταζόμενου φαινομένου και όχι η αναγωγή των ευρημάτων, που θα προκύψουν από τη μελέτη του δείγματος, στο σύνολο του πληθυσμού της έρευνας («στατιστική

γενίκευση»). Αυτό επηρεάζει τους τρόπους με τους οποίους ο ερευνητής αναζητεί και επιλέγει τις περιπτώσεις που θα εξετάσει. Στην ποιοτική έρευνα ακολουθούνται δειγματοληπτικές στρατηγικές, που εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία της δειγματοληψίας σκοπιμότητας ή στοχευμένης δειγματοληψίας (purposful sampling). Σύμφωνα με τη δειγματοληψία σκοπιμότητας ο/η ερευνητής/τρια επιλέγει με στρατηγικό τρόπο πλούσιες σε πληροφορίες περιπτώσεις βάσει ήδη γνωστών τους χαρακτηριστικών· περιπτώσεις, που εξυπηρετούν τους σκοπούς της έρευνας σύμφωνα με τα κριτήρια που είτε θέτει ο ερευνητής από την αρχή της έρευνας είτε προκύπτουν κατά τη διάρκεια αυτής.

Παράδειγμα: Η ερευνητική ομάδα αποφασίζει να διερευνήσει τους τρόπους με τους οποίους συγκροτείται η επαγγελματική ταυτότητα των εργασιακών συμβούλων που δραστηριοποιούνται σε ποικίλες δομές συμβουλευτικής στην απασχόληση. Επιθυμεί να ανιχνεύσει τους διαφορετικούς τρόπους και όχι έναν κυρίαρχο. Καλείται, συνεπώς, να επιλέξει περιπτώσεις που βάσει ήδη γνωστών τους χαρακτηριστικών εικάζεται ότι συγκροτούν με διαφορετικό τρόπο την επαγγελματική τους ταυτότητα. Ορίζει ως αρχικό κριτήριο διαφοροποίησης τον τύπο του γνωστικού υποβάθρου, καθώς εικάζει ότι εκπαιδευτικοί με διαφορετικό γνωστικό και εκπαιδευτικό προφίλ είναι πολύ πιθανόν να κατανοούν και να επιτελούν με διαφορετικό τρόπο τον επαγγελματικό τους ρόλο. Ακολουθώντας μια ειδικότερη στρατηγική εντός της ευρύτερης κατηγορίας των δειγματοληψιών σκοπιμότητας, εκείνη της δειγματοληψίας μέγιστης απόκλισης, επιλέγει δύο αντίθετες μεταξύ τους περιπτώσεις: μια εργασιακή σύμβουλο με εξειδικευμένες σπουδές στη Συμβουλευτική και μικρό διάστημα προϋπηρεσίας, από τη μια, και έναν εργασιακό σύμβουλο χωρίς εξειδικευμένες σπουδές αλλά με μακρόχρονη τριβή με το αντικείμενο, από την άλλη. Προχωρά στην παραγωγή και την ανάλυση των δεδομένων. Αν η αρχική του εικασία οδηγήσει τελικώς στην αποκωδικοποίηση διαφορετικών τύπων συγκρότησης της επαγγελματικής ταυτότητας, μπορεί να συνεχίσει ως εξής: είτε να αναζητήσει περαιτέρω περιπτώσεις με βάση το ίδιο κριτήριο, για να εμβαθύνει στους αρχικά διαμορφούμενους τύπους ταυτότητας· είτε να επινοήσει άλλο κριτήριο διαφοροποίησης με σκοπό να αναζητήσει και άλλο τύπο συγκρότησης της επαγγελματικής ταυτότητας: θα μπορούσε, για παράδειγμα, να επιλέξει έναν εργασιακό σύμβουλο που εργάζεται χρόνια σε καθεστώς επισφαλούς απασχόλησης (εργασία με συμβάσεις ορισμένου χρόνου, ασυνεχής απασχόληση ως σύμβουλος που διακόπτεται από διαστήματα ανεργίας), εικάζοντας ότι η διττή αυτή ιδιότητα θα «χρωματίζει» με ιδιαίτερο τρόπο και την επαγγελματική ταυτότητα. Η στοχευμένη αυτή αναζήτηση παίρνει τέλος όταν επέλθει ο θεωρητικός κορεσμός: όταν δηλαδή τα δεδομένα, τα οποία παράγει ο ερευνητής από τις νέες περιπτώσεις που βρίσκει με βάση τα διαρκώς διαφοροποιούμενα κριτήρια, δεν είναι ικανά να ανανεώσουν ή να μετασχηματίσουν το θεωρητικό σχήμα που έχει προκύψει από την έως τότε ανάλυση των δεδομένων.

Όπως φαίνεται από το παράδειγμα που μόλις παραθέσαμε, πολύ συχνά στην ποιοτική έρευνα η αναζήτηση περιπτώσεων και η παραγωγή νέων δεδομένων

πραγματοποιούνται παράλληλα με την ανάλυση των δεδομένων που έχουν ήδη παραχθεί· αντλούν, μάλιστα, κριτήρια από αυτήν. Κατά συνέπεια, οι διαδικασίες παραγωγής και ανάλυσης δεδομένων δεν είναι δύο διακριτές μεταξύ τους διαδικασίες, όπου η δεύτερη ξεκινά όταν ολοκληρωθεί η πρώτη. Οι εν λόγω διαδικασίες είναι αλληλεξαρτώμενες και εξελίσσονται παράλληλα.

Γ. Πώς ορίζεται η σχέση της ποιοτικής προς την ποσοτική έρευνα; Σε ποιες περιπτώσεις θα μπορούσαν να επιχειρηθούν εγχειρήματα συνδυασμού της ποιοτικής με την ποσοτική έρευνα;

Η σχέση μεταξύ της «ποιοτικής» και της «ποσοτικής» προσέγγισης στην κοινωνική έρευνα υπήρξε πολυκύμαντη⁶. Για μεγάλο χρονικό διάστημα (μέχρι και τη δεκαετία του '70) η σχέση ήταν πολεμική. Οι εκπρόσωποι της ποσοτικής έρευνας εστίασαν τις μορφές τους έναντι της ποιοτικής έρευνας αφενός στην αδυναμία γενίκευσης των ευρημάτων και αφετέρου στο έλλειμμα «αντικειμενικότητας» της ερευνητικής διαδικασίας. Η μεν αδυναμία γενίκευσης των ευρημάτων είχε να κάνει με τον μικρό αριθμό των περιπτώσεων και τον μη συστηματικό τρόπο επιλογής τους. Το δε έλλειμμα αντικειμενικότητας διαπιστωνόταν στον βαθμό που τόσο κατά τη συλλογή, όσο και κατά την ερμηνεία του υλικού υπεισέρχεται η υποκειμενική κρίση και η προσωπική εμπλοκή του ερευνητή. Από την άλλη, οι ερευνητές που υιοθετούν την ποιοτική προσέγγιση υποστήριξαν πως η ποσοτική έρευνα, περιορίζοντας τον ρόλο της εμπειρικής έρευνας στην επικύρωση προδιατυπωμένων υποθέσεων, τυποποιώντας και ποσοτικοποιώντας τα δεδομένα, αλλά και δίνοντας έμφαση στις τεχνικές προδιαγραφές της ερευνητικής διαδικασίας, παραμέλησε τη διαδικασία παραγωγής των ενδεδειγμένων για τη διερεύνηση του συγκεκριμένου ζητήματος ερευνητικών ερωτημάτων και υποθέσεων. Με αυτόν τον τρόπο, η κοινωνική έρευνα περιορίστηκε σε μια ελλιπή κατανόηση του εμπειρικού κοινωνικού κόσμου και σε μια τεχνητή σύλληψη της πραγματικότητας.

Από το 1980 επικράτησε η θέση περί της «ριζικής ασυμβατότητας» των δύο προσεγγίσεων. Η θέση αυτή υποστηρίζει ότι οι δύο προσεγγίσεις είναι εξ ορισμού αλληλοαποκλειόμενες, διότι εντάσσονται σε διαφορετικά «παραδείγματα», ασπάζονται, δηλαδή, διαφορετικές θεμελιακές οντολογικές, επιστημολογικές και μεθοδολογικές παραδοχές και ως εκ τούτου δεν μπορούν να συνδυαστούν, ούτε καν να συνομιλήσουν. Κάθε κριτική μπορεί να είναι μόνον ενδογενής· μπορεί, δηλαδή, να ασκείται μόνον εντός του οικείου παραδείγματος.

Από τη δεκαετία του '90 εντείνεται η συζήτηση που αφορά τον συνδυασμό και τη συμπληρωματικότητα των μεθοδολογικών προσεγγίσεων. Η συζήτηση αυτή διεξάγεται κάτω από διαφορετικές «ετικέτες» όπως: τριγωνισμός (triangulation), μεικτές, σύνθετες και συνδυασμένες μέθοδοι (mixed, combined, integrated methods). Μια επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας καταδεικνύει πολλές διαφορετικές απαντήσεις στο ερώτημα τι μπορεί να επιφέρει η χρήση μεικτών μεθόδων: αύξηση της ακρίβειας και της εγκυρότητας των ερευνητικών

6. Για τη σχέση ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας. Βλ. Τσιώλης (2013).

ευρημάτων, παραγωγή νέας γνώσης μέσω της σύνθεσης ευρημάτων που προέκυψαν από διαφορετικές προσεγγίσεις, ανάδειξη διαφορετικών οπτικών ή λόγων για το ίδιο φαινόμενο, μελέτη των κοινωνικών φαινομένων ως πολύπλοκων και πολυσχιδών οντοτήτων μέσω μιας πολυπρισματικής θεώρησης. Επίσης, πολλές διαφορετικές εκδοχές έχουν προταθεί σχετικά με τις διαδικασίες και τις πρακτικές, οι οποίες εφαρμόζονται για να επιτευχθεί ο συνδυασμός ή η σύνθεση των διαφορετικών μεθόδων.

Ειδικότερα, ο συνδυασμός της ποιοτικής με την ποσοτική προσέγγιση θα μπορούσε να είχε τα παρακάτω αποτελέσματα:

1. Η ποιοτική έρευνα συνεισφέρει στην εξήγηση κοινωνικών φαινομένων μέσω της ερμηνείας (συχνά δυσερμήνευτων) στατιστικών ευρημάτων. Στην περίπτωση αυτή η ποιοτική έρευνα, παρέχοντας «τοπική γνώση» για ένα φαινόμενο (γνώση σχετικά με πολιτισμικές παραμέτρους, πρότυπα και λογικές της δράσεις, αντιλήψεις και αναπαραστάσεις), μπορεί να συμβάλει σε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα του ερευνώμενου φαινομένου.

2. Ευρήματα της ποσοτικής έρευνας εξηγούν διαδικασίες του μικρο-επιπέδου της κοινωνικής δράσης, κάνοντας ορατές τις δομικές συνθήκες. Ενώ η ποιοτική έρευνα μπορεί να δείξει πώς οι κοινωνικές διαδικασίες στο μικρο-επίπεδο των κοινωνικών διαδρασεων και των σχέσεων μπορούν να επηρεάσουν τις αποφάσεις των δρώντων υποκειμένων, είναι πιθανόν να παραβλέψουν τις δομικές (μάκρο-) συνθήκες. Η ποσοτική έρευνα μπορεί να καταστήσει ορατές τις δομικές (περιορισμούς) των ατομικών δράσεων. Έτσι, ενώ οι δύο εκδοχές έρευνας μπορούν να προτείνουν διαφορετικού τύπου εξηγήσεις για το ίδιο φαινόμενο, αυτές δεν είναι από μόνες τους επαρκείς. Θα πρέπει να συνδυαστούν.

3. Τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για την ανάπτυξη των εργαλείων μιας ποσοτικής έρευνας. Για παράδειγμα τα αποτελέσματα από την ανάλυση συνεντεύξεων ή ομάδων εστίασης θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για τη διαμόρφωση ερωτήσεων ενός ερωτηματολογίου μιας επισκοπικής ποσοτικής έρευνας.

Οι παραπάνω εκδοχές εμπίπτουν σε μια λογική «συμπληρωματικότητας» των προσεγγίσεων που επιτρέπει στον ερευνητή να αποκτήσει μια πληρέστερη κατανόηση και εξήγηση του ερευνητικού ζητήματος. Έχει, ωστόσο, υποστηριχθεί και η άποψη πως μέσω της χρήσης πολλαπλών μεθόδων για τη μελέτη το ίδιου αντικειμένου («τριγωνισμός») αυξάνεται η αξιοπιστία και η εγκυρότητα των ερευνητικών ευρημάτων μιας έρευνας. Η άποψη αυτή βασίζεται στην αντίληψη πως κάθε εργαλείο μέτρησης και κάθε μέθοδος έχει περιορισμούς και «τυφλά σημεία» με τον συνδυασμό τους, όμως, οι περιορισμοί αλληλοαναιρούνται και ως εκ τούτου μπορούμε να έχουμε ένα πιο ακριβές τελικό αποτέλεσμα. Βασική παραδοχή στην οποία στηρίζεται αυτή η εκδοχή του τριγωνισμού είναι πως οι διαφορετικές μέθοδοι εξετάζουν την ίδια πτυχή του φαινομένου⁷.

7. Για τις ενστάσεις στις οποίες προσκρούει μια τέτοια αντίληψη βλ. Τσιώλης (2013).

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Braun, V. & Clarke, V. (2012). Thematic analysis. In H. Cooper, (Ed.), *APA Handbook of Research Methods in Psychology* (pp. 51-77). Washington, DC: American Psychological Association.
- Creswell, J. (2016). *Η Έρευνα στην Εκπαίδευση. Σχεδιασμός, Διεξαγωγή και Αξιολόγηση Ποσοτικής και Ποιοτικής Έρευνας*. (Επιμ. Χ. Τσορμηπατζούδης, Μτφρ. Ν. Κουβαράκου). Αθήνα: Ίων (Β' ελληνική έκδοση).
- Glaser, B. & Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine.
- Mason, J. (2011). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. (Επιμ. Ν. Κυριαζή, Μτφρ. Ε. Δημητριάδου) Αθήνα: Πεδίο.
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative Methods for the Human Sciences*. London: Sage.
- Τσιώλης, Γ. (2013). Η σχέση ποιοτικής και ποσοτικής προσέγγισης στην κοινωνική έρευνα: από τη θέση περί 'ριζικής ασυμβατότητας' στο συνδυασμό ή τη συμπληρωματικότητα των προσεγγίσεων. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.) *Δυνατότητες και όρια της μείξης των μεθοδολογιών στην κοινωνική και εκπαιδευτική έρευνα*. (Σελ. 271-292). Αθήνα: Ίων.
- Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.
- Τσιώλης, Γ. (2016). Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλήμματα, δυνατότητες, διαδικασίες. Στο Πυργιωτάκης, Γ. & Χρ. Θεοφιλίδης (Επιμ.) *Ερευνητική Μεθοδολογία στις Κοινωνικές Επιστήμες και στην Εκπαίδευση. Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και την ερευνητική πράξη* (Σελ. 422-450). Αθήνα: Πεδίο..
- Τσιώλης Γ. (2018). Η θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Στο Ζαϊμάκης, Γ. (Επιμ.) *Ερευνητικές διαδρομές στις Κοινωνικές Επιστήμες. Θεωρητικές – Μεθοδολογικές Συμβολές και Μελέτες Περίπτωσης*. (Σελ. 97-125). Πανεπιστήμιο Κρήτης. Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής έρευνας. Ρέθυμνο.
- Τσιώλης, Γ. (2020) Η ποιοτική προσέγγιση στην εκπαιδευτική έρευνα. Στο Ανδρούσου, Α. & Β. Τσάφος (επιμ.) *Επιστήμες της Εκπαίδευσης. Ένα δυναμικό διεπιστημονικό πεδίο*. (Σελ. 610-630) Αθήνα: Gutenberg.
- Willig, C. (2015). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στην Ψυχολογία. Εισαγωγή*. (Επιμ. Ε. Τσέλιου, Μτφρ. Ε. Αυγίτα). Αθήνα: Gutenberg.

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Εμμανουήλ Μπενάκη 71 Α, 106 81, Αθήνα, Τηλ: 210 3327710, Fax: 210 3304452

 INE - ΓΣΕΕ www.inegsee.gr info@inegsee.gr

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ISSN: 2732-9879
ISBN: 978-618-5668-12-9